

ՀՏԴ 371.3

ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

«ՍՏՈՐՉՐՅԱ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ» ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ
Ավագյան Ի. Է.

Հիմնավորելով Հայաստանի Հանրապետությունում ստորջրյա հնագիտության զարգացման անհրաժեշտությունը՝ առաջարկում ենք բուհական դասընթացներում որոշակի ժամաքանակով նաև ներառել ստորջրյա հնագիտության դասավանդումը, որը անհրաժեշտ է պատմաբաններին, մշակութաբաններին, հնագետներին, հատկապես տուրիզմի հետ կապված մասնագիտացում ունեցող ֆակուլտետների ուսանողներին և այս ոլորտով զբաղվող էքսկուրսավարներին:

Բանալի բառեր. Ռուբեն Օրբելի, ստորջրյա հնագիտություն, դասավանդում, բուհ, Սևան, լիճ, տուրիզմի զարգացում:

Նախաբան: Այսօր ստորջրյա հնագիտությունը համաշխարհային հնագիտության ոլորտում կարևոր ճյուղերից մեկն է: Գրեթե բոլոր զարգացած երկրները (ԱՄՆ, Իտալիա, Ֆրանսիա, Անգլիա, Իսպանիա, Ռուսաստան), ինչպես նաև Թուրքիան, Եգիպտոսը, իրենց տուրիզմը կառուցում են հենց ստորջրյա հնագիտությունը զարգացնելու հիման վրա: Սակայն կան երկրներ, որոնք, ունենալով հարուստ ստորջրյա մշակույթ, դեռ չեն կարողանում շրջանառության մեջ դնել այս ոլորտը:

Հայաստանը այս երկրներից ոչ մեկի խմբին չի պատկանում: Նա չունի հարուստ ջրային պաշարներ և չունի զարգացած ստորջրյա հնագիտություն, սակայն դա չի նշանակում, որ չունի ստորջրյա հնագիտության զարգացման միտումներ և հնարավորություններ: Սակավաթիվ հնագիտական ուսումնասիրությունները, որոնք կատարվում են Սևանի ավազանի հատակին, ցույց են տալիս, որ այս ոլորտը անհրաժեշտ է զարգացնել նաև Հայաստանում՝ մանավանդ, որ այսօր խիստ արդիական է տուրիզմի զարգացումը Հայաստանում: Սևանի ավազանի հնագիտական ուսումնասիրությունը ունի իր

բարդություններն ու առանձնահատկությունները: Մակայն Շիրակի հնագիտության զարգացման համար անհրաժեշտ է նաև Հայաստանի Հանրապետության թվով երկրորդ ջրային տարածքի՝ Ախուրյանի ջրամբարի հատակի ուսումնասիրությունը: Հատկանշական է այն, որ ջրամբարի կառուցումից հետո մի շարք հնագիտական հուշարձաններ մնացել են ջրի տակ: Այսօր այս հուշարձանները ուսումնասիրության կարիք են զգում: Այս հուշարձաններից նշենք անտիկ Շիրակավանը, Ջրափին, Երազգավորսը:

Այսօր, երբ Հայաստանի Հանրապետության զարգացման հիմքում ենք դնում զբոսարջության զարգացումը, կարևոր է նաև ստորջրյա հնագիտության զարգացումը ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Շիրակում: Այս ամենին զուգահեռ կարևոր է հնագիտության դասընթացների շրջանակներում ստորջրյա հնագիտության մասին պատկերացումների դասավանդումը հանրապետական բուհերում: Այս դասընթացներն անհրաժեշտ են ոչ միայն պատմաբաններին, հնագետներին, աղբյուրագետներին, այլև տուրիզմի բաժիններում սովորող ուսանողներին և մագիստրոսներին: Ուստի առաջարկում ենք հատուկ դասընթացների միջոցով ուսանողներին և մագիստրոսներին դասավանդել ստորջրյա հնագիտության պատմությունը, առանձնահատկությունները, արդիականությունը, զարգացման միտումները: Այս հիմնագույնի վրա անհրաժեշտ է նաև կրթել ստորջրյա էքսկուրսավարների, որոնք կկարողանան կազմակերպել ստորջրյա էքսկուրսիաներ:

Ջրասուզական գործը զարգացած է եղել դեռ անտիկ շրջանում, երբ սուզված նավերը թալանելու ակնկալիքով լողորդները սուզվել են Սև, Միջերկրական ծովերի կամ եվրոպական լճերի ջրերում: Վերածննդի շրջանում ավելի է մեծանում հետաքրքրությունը ջրերի ընդերքում թաքնված հին իրերի հանդեպ: Դա կապված էր հնագիտության՝ որպես գիտության ձևավորման և արվեստի պատմության կայացման հետ [7]: 1446թ. Լ. Բ. Ալբերտին սուզակների օգնությամբ և հատուկ պատրաստված միջոցներով փորձել է ջրի հատակից դուրս բերել հռոմեական կայսրերի Ք.ա. 37-54 թթ. Կառուցած և Նեմ լճում խորտակված նավերի իրերը¹:

¹ Լիճը չորացվել է 1927-32 թթ., նավերը դուրս են բերվել ափ և հրդեհվել են թանգարանի հետ գերմանացիների նահանջի ժամանակ 1944թ.:

Թվարկված օրինակները կարելի կրկնապատկել, սրա նպատակը այն է, որ ստորջրյա հնագիտությունը կարող է տալ և տալիս է կարևոր նյութեր՝ բոլոր հնագիտական դարաշրջանները ուսումնասիրելու համար [10]:

Երբեմն հնագիտության այս ճյուղը անվանում են ծովային հնագիտություն: Սակայն այս տերմինը չի ընդգրկում ուսումնասիրության ամբողջ ոլորտը: Ստորջրյա հնագիտության առաջատար մասնագետներից Ջորջ Ֆ. Բասսը այս առումով գրում է. «Ծովային հնագիտությունը ենթադրում է ուսումնասիրություններ, որոնք բացառությամբ կատարվում են ծովերի հատակին այն ժամանակ, երբ շատ գտածոներ կատարվում են գետերում, լճերում, ջրհորներում: Հիդրոհնագիտությունը ենթադրում է նաև ջրի հնագույն ակունքների ուսումնասիրություն: Այնպիսի հիբրիդը, ինչպիսին է «ակվալոգիա» տերմինը, նույնպես չի բավարարում այս ոլորտը բնութագրելիս: Այն ճիշտ է անվանել ուղղակի «հնագիտություն»: Սակայն իր աշխատությունը հնագետը անվանեց «Ստորջրյա հնագիտություն» [12]: Պրոֆեսոր Ռ. Օրբելու տեսանկյունից՝ «ստորջրյա հնագիտություն» տերմինը «Շեշտադրում է ջրասուզակի աշխատանքը ծովի հատակին, ջրի տակ, այն ներառում է ծովի հատակից հին իրերի արհեստական դուրս բերումը»: Գիտնականը «հիդրոհնագիտություն» տերմինի մեջ է դնում ավելի լայն իմաստ և նախընտրում այս տերմինը և ասում. «Անվանումը լիարժեք գրագետ է, դիպուկ, ճկվող և գիտականորեն հիմնավորված» [12]:

Հայոց մատենագիտության մեջ ջրասուզական գործի մասին առաջին հիշատակությունն է համարվում 851թ. թվագրվող Մովսես Կաղանկատվացու [1] հիշատակությունը, որտեղ պատմիչը հիշատակում է «խորեջք» բառը: Հաջորդ հիշատակությունը Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու հիշատակությունն է, որտեղ հեղինակը հիշատակում է մարգարիտ հանող մարդկանց մասին XI դ.-ում: XII դ.-ում այսպիսի երկու կարևոր հիշատակություն կա. առաջինը՝ Ներսես Շնորհալու հանելուկներից մեկում, իսկ երկրորդը՝ Միխայել Ասորու «Ժամանակագրության» մեջ: Հայոց աղբյուրներում հիշատակված խորջրյա հիշատակությունների մասին ուշագրավ աշխատություն ունի Կարապետ Սուքիասյանը [2, էջ 93-97]:

Ստորջրյա հնագիտության հիմնադիրն է համարվում Ռուբեր Օրբելին [3,4]: Խորհրդային Միությունում առաջին ստորջրյա աշխատանքները Ռ. Օրբելին կատարեց 30-ական թթ.: Նրան օգնում էին

ԷՊՐՈՆ-ի ջրասուզականները: Այս ուսումնասիրությունները Ռ. Օրբելին նկարագրել է իր մահից հետո 1947թ. հրատարակված «Ուսումնասիրություններ և հետազոտություններ» աշխատության մեջ [4]:

Երեք տաղանդավոր եղբայրներից ավագը միշտ եղել է խորհրդային հանրության ուշադրությունից հեռու: Նա ստորջրյա հնագիտությունից զատ տարված է եղել նաև աստվածաբանությամբ, ունի ուշագրավ աշխատություններ նաև այս ոլորտում: Մեծ է նրա վաստակը նաև ԷՊՐՈՆ-ի² գործունեության ոլորտում: Ինչպես Ռուբեն Օրբելին, այս գիտնականն էլ իր կյանքի զգալի մասը նվիրում է ջրասուզական գործին:

Ստորջրյա հնագիտության պատմաբան Վյաչեսլավ Տասկանը իր «Հյուսիսային մեծանծովյան ստորջրյա անտիկ հնագիտությունը» (2009) աշխատությունում ներկայացնում է Ռ. Օրբելու ներդրումը. «Պրոֆեսոր Ռ. Օրբելու վաստակը կայանում է նրանում, որ նա ոչ թե մեխանիկորեն ստորջրյա հնագիտության մեջ փոխանցեց ջրասուզական գործի մեթոդները և հնարքները, այլ վերստին մշակեց պատմագիտության այս ոլորտի տեսական հիմքերը՝ մի քանի տասնամյակ առաջ կանխորոշելով դրա զարգացումը, որոնք չկորցրին իրենց արդիականությունը նաև մեր օրերում: Շնորհիվ դրա՝ պրոֆեսոր Ռ. Օրբելին իրավամբ համարվում է Ռուսաստանում որպես ինքնուրույն ուղղություն ձևավորված ստորջրյա հնագիտության նախահայրը, իսկ նրա «Հիդրոհնագիտություն. ստորջրյա հնագիտական հետախուզումները Սևծովյան ափամերձ շրջանների հունական քաղաքների մերձակայքում» աշխատությունը դարձավ մեր երկրի բազմաթիվ ստորջրյա հնագետների սերունդների առաջին մանկավարժական ձեռնարկը» [6]:

Ինչպես նշում էր Ռուբեն Օրբելին. «Ջրասուզական կազմակերպությունը աշխարհում առաջին անգամ կանգնեց գիտության շարքերում՝ անցնելով ջրի տակ համակարգված պեղումներին, ձեռնամուխ լինելով հին հուշարձանների պաշտպանությանը, դառնալով մի ուժ, որը օժանդակելու է պատմագիտության զարգացմանը: Խորհրդային իրականության մեջ ջրասուզակը հնարավորություն է ստանում հետաքրքրասիրության առկայության պարագայում վերաճել պատմաբանի: Ծնվում է պատմագիտության նոր ոլորտ՝ ստորջրյա հնագիտությունը կամ հիդրոհնագիտությունը»: Ռ. Օրբելու մշակած երկարատև ծրագիրը ենթադրում էր ԽՍՀՄ-ում ստորջրյա հնագիտական

² ЭПРОН-Экспедиция Подводных Работ Особого Назначения.

ուսումնասիրությունների համակարգի կառուցում Սև ծովի ավազանում: Սկսված Հայրենական մեծ պատերազմը և գիտնականի մահը երկար ժամանակով կանգնեցրին գիտության այս ոլորտի զարգացումը: Այս ոլորտի զարգացման նոր փուլը սկսվեց 1950-ական թթ. կեսին [6]: 1957 թ. այս աշխատանքները վեսկսվեցին թեթև ջրասուզական տեխնիկայի հիման վրա: Գործի գլուխ է կանգնում Վ. Դ. Բլավատսկին: Տեսությունը, որը բավականին թույլ մակարդակի վրա էր, փոխարինվում էր պրակտիկ պատմություններով: Ավելի հանգամանալից ուսումնասիրվում էր նյութական բազան-թթվածնային սարքերը (ИПСА), ակվալանգների մասին այդ գիտնականները ուղղակի երագում էին: 1957 թ. ամռանը Պանտիկապեի ստորջրա արշավախումբը համալրեցին Բ. Պետերսը, Ի. Սմիրնովը, Ա. Բլավատսկին: Արշավախմբի պետն էր Վ. Դ. Բլավատսկին: Այս արշավախմբի գործունեությունը ցույց տվեց, որ անհրաժեշտ է թթվածնային սարքերը փոխարինել ակվալանգներով: 1958թ. ամռանը արշավախումբն արդեն ուներ խորհրդային մի քանի ակվալանգ, որը տրամադրել էր ՄԷԻ ջրասուզակների ակումբը [7]:

1950-ական թթ. Արևմուտքում նույն գործի զարգացնող է դառնում Ժակ Իվ Կուստոն: Սկզբում Ժակ Իվ Կուստոն սուզվում էր դիմակի և խողովակի օգնությամբ, բայց հետո իր մտերիմ Էմիլ Գանյանի հետ մշակեց սարք, որը թույլ էր տալիս շնչել մեծ խորությունում: Աշխարհում առաջին ակվալանգը նա փորձարկեց 1938 թ., այս սարքը օգնեց ոչ միայն նրան, այլև շատ ուրիշների՝ ավելի լավ ուսումնասիրելու ստորջրյա աշխարհը: Այսօր ստորջրյա նկարահանումները գերբնական երևույթ չեն համարվում, բայց մինչև Կուստոն որևէ մեկը այսպիսի բան ենթադրել չէր կարող: Այս տաղանդավոր գիտնականն է ստեղծել նաև անջրաթափանց տեսախցիկը, ջրի տակը լուսավորող սարքավորումը, իսկ ավելի ուշ առաջին հեռուստահամակարը, որն ունակ էր տեսագրել մեծ խորությունում [8]: 1957 թ. նա նշանակվում է Մոնակոյի օվկիանոսագրական թանգարանի տնօրեն [9]: 1973 թ. նա հիմնադրում է «Կուստո միությունը», որը զբաղվում էր ծովային միջավայրի պահպանությամբ: Ժակ Իվ Կուստոն միշտ համագործակցում էր հնագետների հետ, այդ իսկ պատճառով համատեղ ձեռքբերումների արդյունքները ցնցող էին լինում:

Ստորջրյա հնագիտական ուսումնասիրությունները, որոնք անցկացվել են աշխարհի տարբեր մասերում, բազմաթիվ տասնամյակների ընթացքում ցույց տվեցին, որ ծովերում, գետերում և լճերում կարելի է բացահայտել անհամեմատ արժեքավոր

պատմագիտական նյութեր, որոնք համադրելի են այն նյութերի հետ, որոնք հնագետները հայտնաբերում են ցամաքի հնագիտական ուսումնասիրությունների ժամանակ: Եվ ամենակարևորն այն է, որ ստորջրյա աշխատանքների ժամանակ հայտնաբերվում են այնպիսի արտեֆակտներ, որոնք կարելի է դուրս բերել միայն ջրից: Տարբեր երկրների ստորջրյա հնագետների կարծիքով, որպես կանոն, ամենաշատ հետաքրքրություն են ներկայացնում սուզված առևտրային և ռազմական նավերը: Անտիկ շրջանում, միջնադարում, նոր և նորագույն ժամանակներում նավաբեկությունները հաճախ հանդիպող երևույթներ էին: Ամերիկացի օվկիանոսագետներ Ռեխտինդերի և Տերրիի հաշվարկներով նավագնացության ողջ պատմության ընթացքում տարբեր պատճառներով օվկիանոսների և ծովերի հատակին հայտնված նավերի քանակը մոտ մեկ միլիոն է [11]: XX դարասկզբից մինչև մեր օրերը ամեն օր միջին հաշվով ջրասույզ է եղել մոտ 400 նավ, իսկ մարդիկ զբաղվել են նավագնացությամբ ավելի քան 2000 տարի: Կարելի է ենթադրել նաև, որ յուրաքանչյուր 40 կմ² վրա մի սուզված նավ է գտնվում: Վերջին կես դարի ընթացքում Միջերկրական և Սև ծովերում հայտնաբերվել, թանգարանացվել կամ ջրի տակից դուրս են բերվել տարբեր դարաշրջաններին պատկանող տասնյակ նավեր: 1958-1969թթ. Թուրքիայի Բողրում քաղաքի ափամերձ շրջանների ստորջրյա ուսումնասիրությունների արդյունքում ստեղծվեց Բողրումի ստորջրյա հնագիտության թանգարանը, որտեղ ցուցադրվում են ստորջրյա պեղումների արդյունքում հայտնաբերված բազմազան գտածոներ [7]: Թանգարանը եզակի է Եվրոպայում: Ժակ Իվ Կուստոյի ղեկավարած արշավախմբերի կողմից բացահայտվել են տասնյակ ջրասույզ նավեր նաև Իսպանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի Սիցիլիա, Կորսիկա, Սարդինիա կղզիների ափամերձ շրջաններում: Ցանկացած ստորջրյա գտածո մեծ արժեք ունի ոչ միայն պատմաբանների համար, այլև նրանց համար, ովքեր զբաղվում են նավագնացության, նավաշինական տեխնիկայի զարգացմամբ, ծովային առևտրի և միջազգային հարաբերությունների հարցերով մարդկության զարգացման տարբեր փուլերում: Հետևաբար յուրաքանչյուր ջրասույզ եղած նավ ներկայացնում է պատմական հուշարձանների համակարգ, որը բնորոշում է մեկ ամբողջ դարաշրջան: Այս նավերը բոլորովին թալանված չեն մարդկանց կողմից: Ջրասույզ եղած նավերից զատ ստորջրյա հնագիտության համար կարևոր են նաև ջրասույզ եղած քաղաքներն ու բնակավայրերը: Ջրասույզ լինելու պատճառները շատ

են. երկրակեղևի տեկտոնական փոփոխություններ, որոնք հարուցվել են հրաբուխների գործունեության պատճառով, ավերիչ երկրաշարժեր, համաշխարհային օվկիանոսի մակարդակի բարձրացում: Մեզ համար կարևոր է նաև Միջերկրական ծովի հատակի ստորջրյա ուսումնասիրությունը, քանի որ Կիլիկյան Հայաստանի ռազմական և առևտրական նավերը նավարկել են հենց այստեղ: 1931-1934 թթ. ֆրանսիացի հնագետ Անտուան Պուադեբարը ուսումնասիրեց փյունիկյան նավահանգիստ Տյուրոսը: Որոշ ժամանակ անց նմաօրինակ հետազոտություն Արևելյան Միջերկրականի ափամերձ վայրերում կատարեց Օնորե Ֆրոստը, մասնավորապես նա ուսումնասիրեց Տյուրոսը, Սիդոնը, Ատլիտան, Յեզարեան [11]:

Սակայն ստորջրյա հնագիտության համար ամենակարևոր ձեռքբերումներից էր լեյտենանտ Ժան Ալինի ջրասուզակների համար մշակած հատուկ սանդղակը, որը հնարավորություն էր տալիս արագ կատարել կարճատև սուզումների շարք, որի ժամանակ ազոտը չէր հասցնում ներծծվել արյան մեջ: Այս սանդղակով կատարված սուզումները հնարավորություն էին տալիս խնայել ժամանակը և ուժերը և, ամենակարևորը, մի քանի անգամ մեծացնում էին աշխատանքների անվտանգությունը: 1906-1913 թթ. մի քանի պրոֆեսիոնալ ջրասուզակներ հիվանդացել էին կետոնային հիվանդությամբ, նրանցից մեկը մահացել էր: 1948թ. կազմակերպված աշխատանքների ողջ ընթացքում ոչ ոք չտուժեց, և միայն մեկ ջրասուզակի անհրաժեշտ եղավ տեղավորել ռեկոմպրեսիոն խցիկի մեջ [10]:

Այս և բազմաթիվ այլ միջադեպեր ցույց են տալիս, որ դայվինգի և ստորջրյա հնագիտության միջև կա խոր կապ: Դայվինգը կարող է ապահովել գրագետ ստորջրյա աշխատանքներ և մշակել բազմաթիվ մեթոդներ գրագետ սուզումներ կատարելու համար: Այսօր աշխարհում գործում են ստորջրյա (ծովային) հետազոտություններով զբաղվող բազմաթիվ ինստիտուտներ և կազմակերպություններ, առավել հայտնիներն են Woods Hole Oceanographic Institution-ը ԱՄՆ-ի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի կազմում (NAS) [15], [The Meadows Center for Water and the Environment](#)-ը Տեխասի համալսարանում [13], Центр подводных исследований РГО, Australasian Institute for Maritime Archaeology, Федеральное государственное бюджетное учреждение науки, Институт океанологии имени П. П. Ширшова Российской академии наук (ИО РАН), The Alexandria Centre for Maritime Archeology & Underwater Cultural Heritage [14], Oxford

Centre for Maritime Archaeology [16], Universita Degli Studi di Sassari (Իտալիա), MA Centre Camille Jullian, University of Provence (Ֆրանսիա), Barcelona University (Իսպանիա), Norwegian University of Science and Technology (Norway):

Այսօր ստորջրյա ուսումնասիրությունների համար անհրաժեշտ են բազմաթիվ հմտություններ, մանավանդ, որ ամեն մի ջրային ավազան ունի իր ուրույն առանձնահատկությունները և հնագետը պարտավոր է տեղյակ լինել այս բոլոր մեթոդներին և կիրառել դրանք կյանքի համար վտանգավոր այս աշխատանքները իրականացնելիս:

Մեթոդաբանության մշակումից և կիրառումից զատ բազմաթիվ են իրավական խնդիրները՝ մասնավորապես բաց թերթիկի տրամադրումը պետության կողմից՝ ստորջրյա ուսումնասիրություն կատարելու համար: Եթե բացահայտվել է ինչ-որ կարևոր հատված՝ շինություն, նավ և այլն, ինչ իրավական սկզբունքներով է այդ ամենը պահպանվելու պետության կողմից: Այսօր, կարելի է ասել, որ, ունենալով Սևանի ավազանը և Ախուրյանի ջրամբարը, որի հատակին են մի շարք հուշարձաններ, մենք անհրաժեշտություն ենք զգում զարգացնել ստորջրյա հնագիտությունը Հայաստանում, բայց չունենք համապատասխան իրավական դաշտը:

Հաշվի առնելով այս ընդարձակ թեմայի խորությունը և արդիականությունը և այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունում նույնպես ստորջրյա ուսումնասիրություններ են անցկացվում, առաջարկել ենք մագիստրոսական թեզ³, որի շրջանակներում հանգամանակից ուսումնասիրություն է կատարվել: Ուսանողուհին բազմիցս սուզվել է Սևանի ջրերում՝ կատարելով մի շարք բացահայտումներ, որոնք այս ոլորտի թույլ զարգացած լինելու պատճառով չեն կարող մանրագնին ուսումնասիրվել հայ հնագետների կողմից: Ուսանողուհին բազմաթիվ սուզումներ է կատարել Կարմիր, Միջերկրական ծովերում, Վանա լճում, այս սուզումների արդյունքում պատրաստվել են մի շարք ռեպորտաժներ և հաղորդումներ, մեր ղեկավարությամբ գրվել մագիստրոսական թեզ, որն անցել է փայլուն նախապաշտպանություն և պաշտպանություն: Հատկանշական է նաև մագիստրոսի՝ արխիվներում կատարված աշխատանքը: Վիեննայի, Միխիթարյանների և Մաշտոցի անվան մատենադարաններում նա ուսումնասիրել է բազմաթիվ աղբյուրներ՝ փորձելով ներկայացնել

³ Մագիստրոս՝ Աննա Մարտիկյան:

Հայաստանում ստորջրյա հնագիտության միջնադարյան ակունքները: Ուսումնասիրության կարևոր հիմնահարցերից են Սևանում և Վանա լճում ճակատամարտերի ժամանակ ջրասույգ եղած լաստերի և նավերի բացահայտումը, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կոնվենցիային ՀՀ միանալու կարևորությունը [17] և վերը նշված կազմակերպությունների գործունեության վերլուծությունը:

Եզրակացություն: Այսպիսով, հիմք ունենալով Հայաստանում ստորջրյա հնագիտության զարգացման անհրաժեշտությունը՝ առաջարկում ենք բուհական դասընթացներում որոշակի ժամաքանակով նաև ներառել ստորջրյա հնագիտության դասավանդումը, որը անհրաժեշտ է պատմաբաններին, մշակութաբաններին, հնագետներին և հատկապես տուրիզմի հետ կապված մասնագիտացում ունեցող ֆակուլտետների ուսանողներին:

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ «ПОДВОДНОЙ АРХЕОЛОГИИ» В РА Авагян И. Э.

Учитывая необходимость развития подводной археологии в Армении, мы предлагаем дополнить вузовские программы преподаванием подводной археологии хотя бы с ограниченным количеством часов, что необходимо для историков, культурологов, археологов, экскурсоводов и особенно студентов факультетов, специализирующихся в области туризма.

Ключевые слова: Рубен Орбели, подводная археология, обучение, вуз, Севан, озеро, развитие туризма.

THE NEED FOR TEACHING THE “UNDERWATER ARCHEOLOGY” IN RA Avagyan I. E.

Taking into account the need for developing underwater archeology in Armenia, we suggest supplementing university courses with the teaching of Underwater Archeology with at least a limited number of hours, which is necessary for historians, cultural experts, archaeologists, guides and especially students of faculties specializing in tourism.

Keywords: Ruben Orbeli, Underwater Archeology, training, university, Sevan, lake, tourism development.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մովսես Կաղանկատվացի Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարազ Առաքելյանի: Երևան: Հայաստան: 1969: 321 էջ:
2. Սուրբիասյան Կ. Հայկական աղբյուրների տեղեկությունները ջրասուզակության մասին:// Լրաբեր հասարակական գիտությունների (ԼՀԳ): 1981: Թիվ 6: էջ 93-97:
3. Орбели Р. А. Подводная археология // Наука и жизнь. 1939. № 8, С. 36-40.
4. Орбели Р.А. Исследования и изыскания (Материалы к истории подводного труда с древнейших времен до наших дней). М.—Л., Речиздат. 1947. 284 с.
5. Таскаев В. Н. Античная подводная археология северного Причерноморья. М., Воронцовка. 2007. 176 с.
6. <https://www.armmuseum.ru/news-blog/2018/2/16/--1> (10.17.2019)
7. <https://bigenc.ru/archeology/text/3149138> (24.10.2019)
8. <https://24smi.org › celebrity › 2140-zhak-iv-kusto> (19.10.2019)
9. <https://stuki-ruki.com/authors/Cousteau.php> (19.10.2019)
10. <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000236/st003.shtml> (21.10.2019)
11. <https://secrethistory.su/305-pamyatniki-podvodnoy-arheologii-zatonuvshie-korabli-zatoplennye-goroda-i-poseleniya.html>, (19.10.2019)
12. <https://secrethistory.su/1760-s-chego-nachalas-podvodnaya-arheologiya.html> (25.02.2020)
13. <https://www.meadowscenter.txstate.edu/Education.html> (01.06.2020)
14. [http://www.maritimearchaeology.com/education/\(01.06.2020](http://www.maritimearchaeology.com/education/(01.06.2020)
15. [https://www.who.edu/\(01.06.2020](https://www.who.edu/(01.06.2020)
16. https://oxford.academia.edu/Departments/Oxford_Centre_for_Maritime_Archaeology/Documents (01.06.2020)
17. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/annex-of-the-convention/> (02.06.2020)

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ավագյան Բ. Է. - պատմական գիտությունների թեկնածու

Շիրակի պետական համալսարան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Էլ. փոստ՝ inga.avagyan.76@mail.ru

Տրվել է խմբագրություն 11.03.2020